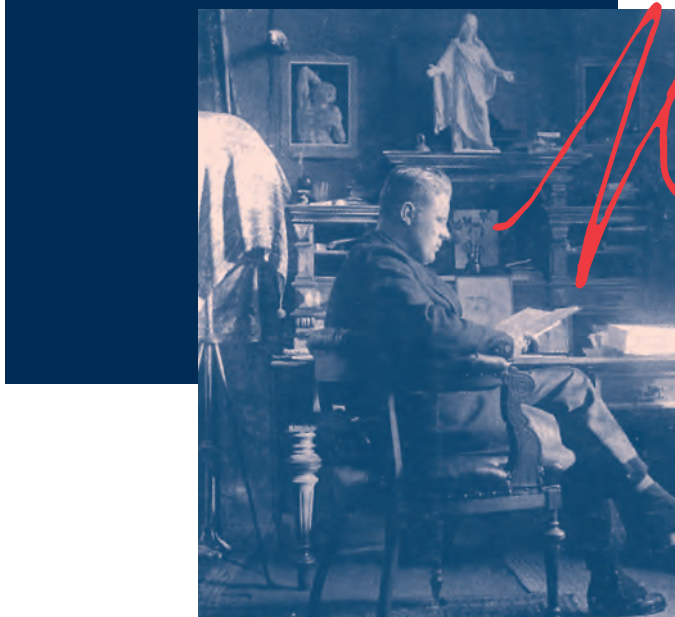

M I S K O T T E

N I E U W S B R I E F

 nummer
 najaar 2005

7

GESPREK MET DE TIJDGEEST

Volgend jaar verschijnt deel 13 van de serie *Verzameld Werk* van K.H. Miskotte. Het is een verzamelband van preken die door Miskotte zelf werden bewerkt - en werden gepubliceerd. Adri Sevenster heeft als redacteur alle materiaal in handen gehad en schrijft over zijn fascinatie voor deze altijd weer actuele teksten.

Waarom zou je nog preken lezen van Miskotte? Zo'n vraag moet, wat mij betreft, verbreed worden tot de vraag waarom je je nog bezig zou houden met hem als mens. Waarom? Om hoe hij in de wereld stond; zijn tijd doorleefde en er zacht of toornig zijn stem in mengde. Een kind en een profeet. Naïef en onbevangen - open voor al wat er aan schoonheid te genieten viel. En sluw in het ontmaskeren van alle drogredenen die wij mensen gebruiken om werkelijke bezinning te ontlopen. Eigenlijk voelde hij zichzelf meer kunstenaar dan dominee, schouwend in de diepten waarin de stilte zich in onze lawaaiwereld heeft moeten terugtrekken. Ik schrijf dit in Indonesië, waar, sinds wij er in 1966 voor het eerst kwamen, het lawaai en de stank tot demonische proporties zijn uitgegroeid. En dan zit je aan een strand, een rumoerige weg achter je, en je ziet hoe de stilte haast lijfelij nog in de palmbomen te zien is (te zien, niet te horen). De weg terug naar zo'n stilte: overal in zijn preken zoekt Miskotte die. Onder het lawaai van de pretentie het allemaal zelf verdiend, bedacht, 'ontwikkeld' te hebben, zoekt hij de stilte van de erkenning dat het alles gegeven is en feestelijk in dank te aanvaarden, om niet.

Waarom zou je Miskotte lezen, zijn preken nog eens beluisteren? De tijd waarin hij leefde, is voorbij. Wat toen actueel was, is het niet meer. Tenminste, dat wordt ons aangepraat. Maar de intentie en de intensiteit waarmee hij op zijn tijd gericht was, blijven van betekenis en vormen voor ons een oproep. Durven we de politiek, de economie, de pretenties van de vrije, westerse wereld nog aan te pakken? Kunnen we het nog, in onze preken, het misbruik van termen uit filosofie

en bijbel tot in de wortel traceren en die woorden in hun oorspronkelijke kracht en betekenis aan de wereld teruggeven? Vrijheid: wat maken wij ervan? Denken en doen wat je wilt. Verlichting: we geven het andere culturen mee als opdracht voor groei, expansie, vooruitgang en nemen er zelf een loopje mee. Hoe heeft Miskotte in zijn tijd de wortels van het fascisme blootgelegd! Hoe heeft hij het ontmaskerd als iets wat alle geesten in dat tijdsgewricht biologeerde en niet slechts een paar extreme sadisten. Miskotte lezen wekt heimwee naar zo'n greep op de tijd. Je verlangt naar een vergelijkbare eerlijkheid en durf om 'antwoord te geven aan de machten'. Bij dat alles leed Miskotte aan de wereld; nooit verviel hij tot scepsis of cynisme. Altijd ging het om teleurgestelde liefde, machteloze compassie. Hij verstond zich met denkers en dichters die zijn tijdgenoten waren, zoals Marsman, Nijhoff, Adwaita en Henriëtte Roland Holst. Wie zijn zo onze tijdgenoten?

Berkhof, zijn opvolger in Leiden, zei eens in een gebed: 'Here God, Gij kunt ons zo genadig de waarheid zeggen'. In die toon preekte Miskotte. Eerst jezelf ongenadig de waarheid laten zeggen en dan, gereduceerd tot zondaar en bedelaar, genadig het mededogen Gods over je heen te voelen komen.

Ik denk bijvoorbeeld aan een preek over het sabbatsgebod. Negeren van dit gebod wordt aan de kaak gesteld als ergste zonde. Want het kwaad bij uitstek is altijd het negeren van en onverschillig voorbijleven aan het goede. Dat is angstig actueel in een tijd als de onze waarin het kwaad, als ware het een zelfstandige macht, gelokaliseerd wordt in een as van het kwaad buiten ons. Daardoor hoeft niemand meer te overwinnen of achteloze verwaarlozing van alle zegen die wij ontvingen niet de wortel is van alle kwaad. Onlangs noemde de filosoof Susan Neiman, in haar boek *Het kwaad denken*, Israëls houding in de ballingschap een historische wending in de beleving van het kwaad. Niet Assyrië en Babylon aanwijzen ►

M I S K O T T E N I E U W S B R I E F

als 'states of evil' maar hen zien als instrumenten in Gods hand om een onwillig volk wakker te schudden en het terug te roepen tot alles waarin het boven alle volken gezegend was. Wat Susan Neiman hier ziet als zo revolutionair en wat politiek zo relevant is: we hadden het allemaal al kunnen lezen in een preek van Miskotte. En bij anderen natuurlijk, God zij dank. We hebben het hier niet over wetenschappelijke originaliteit.

Maar Miskotte is achterhaald. Ja, natuurlijk: de dood heeft hem en zijn tijd achterhaald. Maar in elk tijdperk wordt een gesprek gevoerd. En dat is tot in eeuwigheid deel van het ene grote gesprek dat God en mensen op aarde voeren. Onze fase van dat gesprek is natuurlijk anders maar niet 'verder', niet vooruitgegaan in vergelijking met toen. Weten wij meer? We verliezen evenveel kennis als we erbij leren. Maar het gaat om de authenticiteit van het gesprek dat wij nu met de geest van de tijd hebben te voeren. Elke stem uit het verleden die in de eigen tijd authentiek was, blijft een inspirerende partner, al was het alleen maar om de bevestiging dat dit gesprek wezenlijk is als context voor een relevant leven.

Deze bijdrage schrijf ik naar aanleiding van het binnenkort te verschijnen deel XIII van het Verzameld Werk. Alle ooit in druk verschenen preken van Miskotte komen erin, vergezeld van een inleiding van de hand van onze redactie. Ter inleiding op de bundel *Miskende Majesteit* schreef ik, puttend uit persoonlijke herinneringen, het volgende:

Veel preken uit deze bundel zijn gehouden in de Willem de Zwijgerkerk in Amsterdam Zuid. De betreffende diensten begonnen om half 12. Er waren dominees die hun eigen tien uur diensten tijdig lieten eindigen om er bij te kunnen zijn. Maar er kwamen ook echte buitenkerkelijken. Ik zag er wel eens leraren van het Barlaeus-gymnasium, die ik kende als voormalige theologiestudenten die bewust afscheid hadden genomen van domineesland. De kerk was goed bezet maar niet stampvol. Miskotte droeg geen toga maar een donker pak. Omdat de deur van de consistoriekamer opgenomen was in het grote front van de ebbenhouten preekstoel – het was meer een preekveranda – stond hij er ineens, doemde hij op. Onmiddellijk was het doodstil. Fluisterend bijna, met een wat hese, ingehouden stem, begon hij. Meteen werd je deelgenoot in zijn gesprek met de cultuur en met de mens van nu. Je werd erbij betrokken. Je voelde je in je tijd geplaats; je eigen levenshouding (of gebrek daaraan) werd doorzien, de

maatschappij in al haar motieven ontmaskerd. En dat alles kwam over je met het overwicht van iemand die veel dieper aan de tijd geleden had en veel dingen ernstig genomen had die je zelf superieur had weggewuifd. Het had iets van een séance, een magisch gebeuren.

In één van de preken in deze bundel wordt Naastepad geciteerd die spreekt van een heilig spraakgebrek. Elders begint een preek met het kenschetsen van de houding waarin prediker en hoorder staan: 'lijdend aan de tijd en opmerkzaam op het woord dat de tijden heilzaam doorkliedt...'. Dat lijden aan de tijd wordt niet opgeheven door de boodschap van het evangelie.

Integendeel, de trouw waarmee wij lijden aan de tijd wordt bestendigd en verdiept. Was in vorige prekenbundels nog een duidelijke filosofische stroming als het existentialisme de gesprekspartner, in de zestiger jaren is er niets daarmee vergelijkbaars. De geestelijke moed van het existentialisme is teloorgegaan in een frivole levenslust op de rand van de afgrond. Om daarmee in gesprek te komen is moeilijker. Je moet ermee aanpappen, aanschuiven aan de borreltafel en even, aldus Miskotte, de toon en de terminologie overnemen.

Omdat je bij het lezen van deze preken de railerende toon niet hoort, is het soms moeilijk aan te voelen waar dit meepraten overgaat in het eigen betoog. Of betoog – dat is het eigenlijk niet. Het is een zich in solidariteit met deze club toch terugworstelen naar dieper ernst.

Woorden als frivool, gemoedelijk, vieze knapen, gannefen: ze zijn tekenend voor hoe Miskotte in deze periode zijn gesprekspartners inschat. Hij kan moeilijk accepteren dat de mensen niets meer weten van het evangelie. Het is voor hem een schuldige onwetendheid; ondankbaarheid ten aanzien van de ooit geschonken rijkdom. Hij verafschuwt de steeds weer opduikende misverstanden rond de bijbelse boodschap. Hij weet van de terreur van de publieke opinie, het monopolie van de secularisatie en van de marge waarin hij als vertolker van het vreemde wordt geduwd. Hij weet ook dat moderne hoorders hem geen tijd gunnen voor veel uitleg. In tien minuten willen ze deel krijgen aan iets zo complex als het christendom, terwijl ze vijftig jaar geen catechisatie hebben gehad. Maar hij weet ook dat hij zelf eveneens deelheeft aan de dwalingen van de kerk. Besmeurd en bevlekt staat de prediker erbij. En toch blijft hij spreken vanuit de veronderstelling dat het ieder opeens toch gegeven kan worden. En dat gebeurt als sprakeloosheid in een flits welsprekend wordt zonder op te houden sprakeloos te zijn!

Adri Sevenster

DE TRAGIEK VAN DE SCHEPPING?

Paul Pettinga, lid van de redactie van deze nieuwsbrief, bespreekt het proefschrift *De tragiek van de schepping* van Philip Krijger. Hij promoveerde daarop op 31 maart aan de VU bij prof. Brinkman.

Wat zou deze titel moeten betekenen? Dat de schepping tragische kanten heeft? Of als zodanig tragisch is, een noodlottige vergissing met rampzalige afloop? Maar wat is schepping? Is dat niet een woord uit het credo? Is het spreken over schepping als daad van de Schepper niet voluit een zaak van

M I S K O T T E N I E U W S B R I E F

geloof? Spreekt Genesis ook niet vanuit dat geloof? Zou je niet moeten zeggen, dat dit geloof juist in verzet komt tegen noties als het noodlot en het tragische? Is de tragiek van de schepping dan niet een contradictio in terminis? Moet schepping niet verstaan worden als creatio ex nihilo en bovendien als creatio contra nihilum? Aan deze reeks van vragen, opgeroepen door de titel De tragiek van de schepping komt voorlopig geen einde!

Deze woorden vormen de titel van het proefschrift, dat Dr Ph.J.Krijger op 31 maart 2005 verdedigde. De ondertitel luidt Het geding rondom Marcion in de Nederlandse theologie van de twintigste eeuw. Het is K.H.Miskotte die van deze theologie de representant blijkt te zijn, reden om in de Miskotte-Nieuwsbrief aandacht te vragen voor dit boek. In een helder en boeiend betoog worden hier belangrijke thema's aangesneden. De schrijver behandelt zijn onderwerp bovendien niet alleen op abstract, theoretisch niveau. Nee, vanuit een bijzondere persoonlijke betrokkenheid weet hij zijn lezers mee te voeren, vanaf het begin met het befaamde gedichtje 'Er zit een wurm in de juttepeer' van Annie M.G.Schmidt tot in de wijze pastorale verkenningen, waarmee hij besluit. Zodoende is er een zeer lezenswaardige studie ontstaan, die is opgebouwd uit vier hoofdstukken, waarvan ik de hoofdlijnen hier kort tracht weer te geven.

In het inleidende hoofdstuk legt de auteur zijn kaarten op tafel. Hij wil het probleem van 'het bittere raadsel van de schepping' bestuderen en doet dit door zich te verdiepen in Marcion. Deze denker vatte de schepping niet als weldaad maar als misdaad op en schreef dit werk toe aan een lagere, boosaardige god (die van het Oude Testament), terwijl hij heil en verlossing vond bij de ware God van genade (die van het Nieuwe Testament). Om deze these verwierp de kerk hem als ketter.

In het tweede hoofdstuk krijgt Marcions scheppingsleer reliëf door vergelijkingen met de scheppingsleer van Tertullianus en het Apokryphon van Johannes. Een belangrijke kwestie is of wij Marcion vooral als gnosticus moeten verstaan of als een doorgeschoten aanhanger van Paulus en zijn genadeleer. Dit hoofdstuk is een goed gedocumenteerd exposé, in heldere lijnen opgezet, instructief.

Vervolgens komt er in de 20ste eeuw nieuwe aandacht voor Marcion, door de scherpe confrontatie met het kwaad van twee wereldoorlogen. De Duitse kerkhistoricus Von Harnack baart groot opzien met zijn boek Marcion. Das Evangelium vom fremden Gott (1921, herdruk 1996!). In dit boek poneert hij de stelling dat er door de hele dogmengeschiedenis heen telkens weer 'ein marcionitisch Wetterleuchten' valt te signaleren. Het is dan K.H.Miskotte, die in zijn geschriften

als weinig anderen in Nederland blijkt geeft van een bijzonder geboeid zijn door deze figuur. In een reeks fascinerende citaten uit de dagboeken, brieven en publicaties wordt duidelijk, hoezeer Miskotte door de jaren heen wist dat

hij deze theologie wel moest verwerpen en hoe hij tegelijk bijna lijfelijk de verleiding onderging om er in mee te gaan! Miskotte heeft bovendien – vrij zeldzaam in de Nederlandse theologie – het tragische diep doordacht. Miskottes denken over het tragische krijgt een cruciale functie in Krijgers betoog en vormt de overgang naar het slothoofdstuk.

In het vierde en afsluitende hoofdstuk worden drie mogelijke houdingen geschetst, die men kan aannemen tegenover het kwaad in de schepping: die van harmonie, tragedie of strijd. De auteur is hier voortdurend op zoek naar de nuances en neigt tenslotte vooral naar het strijdmodel.

Uit alles blijkt dat de interesse van Krijger ten diepste pastoraal is. In het fraaie slothoofdstuk, waarin hij genuanceerd in gesprek is met zijn lezers en met zichzelf, lijkt hij het meest in zijn element. Ingrijpende persoonlijke ervaringen – een ernstige storing van zijn gezichtsvermogen dwong hem braille te leren! – hebben hem diepgaand betrokken bij het thema. Zodoende poogt hij 'op theologische wijze zijn weg door het leven te vinden met de hoop ook voor anderen perspectief te ontdekken'. Zijn engagement heeft ook te maken met zijn overtuiging, dat de theologie in het algemeen onvoldoende oog heeft voor het tragische. Zij zou aan concreetheid en zeggingskracht winnen, als zij zich op dit punt zou bekeren.

Tenslotte enige kritische vragen die aansluiten bij het begin van mijn bespreking.

1. Had de auteur niet meer gerichte aandacht moeten schenken aan het feit dat Miskotte, gesteund door H.J.Heering en Th.C.Vriezen, stelt dat het Oude Testament strikt genomen 'geen tragedie kent'? Van belang is hier ook de uitspraak dat het tragische levensgevoel 'aan het Oude Testament 'vreemd' is (zie Als de goden zwijgen, pp.78 en 200). Wat bedoelt Miskotte daar dan precies mee?
2. Zou het bekende dictum van Miskotte 'God sluit met ons een verbond tegen het lot' niet overweging verdienen wanneer men de naam van Miskotte verbindt met het tragische? Is daar niet sprake van het metatragische? Op die wijze had de auteur, zo niet tot een sluitende systematiek, dan toch wel tot een nadere bepaling van het tragische kunnen komen.
3. Blijft het tragische bij Krijger toch niet een te vaag begrip? Daardoor komt hij bijvoorbeeld – m.i. aanvechtbaar – te spreken over de 'tragiek' van de vergankelijkheid (p.146). Met deze vragen wil ik onderstrepen dat het door Krijger in ons midden neergelegde werkstuk uitdaagt tot meedenken en meezoeken. En daar doe je het toch uiteindelijk voor! Rest mij nog te vermelden, dat het boek rijk is aan treffende citaten en dat het fraai is uitgegeven. Een prestatie van formaat! Proficiat!

Paul Pettinga, Zoetermeer

Besproken boek: dr Ph.L.Krijger, De tragiek van de schepping. Het geding rondom Marcion in de Nederlandse theologie van de twintigste eeuw, Zoetermeer, Boekencentrum. ISBN 90 239 1784 7

M I S K O T T E N I E U W S B R I E F

HET FEEST GAAT DÓÓR

Op verzoek van de redactie schreef Mirjam Elbers, predikant in Ransdorp/Holysloot, een korte impressie van de wijze waarop het werk van Miskotte haar bemoedigt in de praktijk van haar predikantschap.

Nu de dagen korter worden, neem ik, zoals ieder jaar, de Kerstbrief van K.H. Miskotte uit 1936 ter hand, het liefst vóórdat de kaarsjes in de kerk ontstoken zijn, de kerststallen afgestoft en de kerstliturgieën gedrukt. 'Kerstmis is weer in zicht', zo begint Miskotte, 'en wij willen samen overwegen wat het feest, dit feest van kinderen en kinderlijke mensen, ons te zeggen heeft'. De schrijver voelt haarfijn aan, dat juist in die dagen rondom Kerst – dagen die bol staan van glitter en engelenhaar en cynisch contrasteren met een wereld van lege commercie – de verlegenheid kan toeslaan bij voorganger en gemeente. Waar gaat het nu eigenlijk om? Wat valt er nog te zeggen of te doen in een kerk (mijzelf niet uitgezonderd) die met Kerst nog éénmaal aan de allesoverheersende leegte wil ontkomen, die zo hangt aan de burgerlijke gezelligheid, zo verlangt naar de bevestiging van het oude-en-vertrouwde, ja gelijk de "wereld" zo ten diepste uit is op de schijn van rust en sentiment?

Nu, de kerst-bezinning van Miskotte met als titel 't Liep tegen het nieuwe jaar is een parel van theologische moed, geschreven in een tijd, waarin 'de economische verwarring van de wereld een hoogtepunt had bereikt en de spanningen groter en explosiever werden', zoals Miskotte later in het voorwoord bij Kennis en Bevinding schrijft. Deze context van maatschappelijke en economische onrust, van voortschrijdende secularisatie en dreigende opstand van de massa maakt Miskottes brief bepaald niet gedateerd, integendeel. Het klinkt mij actueel in de oren! Wie meent, dat misschien de ideeën van Miskotte nog wel, maar zijn preken niet meer van deze tijd zijn, wordt hopelijk door (her)lezing van deze brief overtuigd van zijn ongelijk.

Nergens is er sprake van vrome praat uit de oude doos. Zijn brief ontvouwt een zeer rijke schakering aan gedachten en dieptepeilingen van het menselijk bestaan, gecentreerd rond de kern van de zaak: het vreemde nuchtere bericht van de openbaring van Immanuel die ons gesloten bestaan opent. Dat bericht is een vréemd bericht. Het staat haaks op ons bestaan, in de jaren dertig en ook nu: een bestaan dat Miskotte onmaskert als een ten diepste éenzaam bestaan. Zijn analyse dat uiteindelijk ieder met zichzelf alleen is, dat 'naasten en versten éenzelfde bezit hebben: de eenzaamheid' brengt een schok van herkenning teweeg. Dat is het, wat zich onder de laag beschaving, ook onder de laag christendom, openbaart: 'onvergelijkelijk ben ik in mijne en elk ander in zijne eenzaamheid'.

Daartegenover plaatst Miskotte het vreemde nuchtere bericht van de incarnatie. Vréemd is de aanzegging, dat heel dat gesloten en eenzame bestaan wordt opengeboren; niet doordat wij deze God, maar doordat Hij ons heeft liefgehad. Dit bericht is ook een nuchter bericht. Het doorbreekt tevens de dramatiek van de eenzame held die wij willen zijn. Juist de ontdekking van de eenzaamheid brengt ons er volgens Miskotte toe, om die eenzaamheid heroïsch op ons te nemen en te aanvaarden. Uit de leegte van de eenzaamheid komt de

heidense verering van de eenzame held voort: degene die trots staat in zijn eenzaamheid en het lot dapper aanvaardt. Het kerstbericht van de incarnatie is daarentegen een nuchter bericht. Het doorbreekt deze dramatiek. Door de incarnatie, waarbij God zelf één van ons werd, worden wij bevrijd van onze eenzame misère én van onze grandeur. Zo wijst Miskotte mij op de betekenis van het

kerstfeest als het feest van het Nieuwe Jaar van God-met-ons dat doorbreekt in de oude, eenzame eeuw.

Het meest bemoedigende is misschien nog wel het einde van de brief, waarin Miskotte zich solidair verklaart met de mens, die dit ondanks alles toch niet mee-vieren wil. 'Ge zit in uw kamer, in uzelf gedoken en wilt het niet weten, dat gij Gods kind en huisgenoot zijt'. Het is de cynische mens, die zichzelf en de wereld te duister acht voor dit feest. Moe, bitter en blasé is hij. Die nood neemt de schrijver geheel en al op zich. 'Lieve dwaas', schrijft Miskotte, 'laat naar je kijken, mijn zeer waarde mede-rebel! En kameraad en broeder!'. Want ondanks ons cynisme en ongelof gaat dit feest dóór. Het lóópt tegen het Nieuwe Jaar. Het zijn de kinderen die de kunst verstaan daarop vooruit te lopen: want wat de helden waren in het wereldjaar, dat zijn de kinderen in het Nieuwe Jaar!

Het feest gaat door... Zo geeft een preek van Miskotte, en in het bijzonder deze kerstbrief, mij telkens opnieuw, temidden van de, meer of minder gemaskeerde, leegheid van het bestaan en ook temidden van de nood in het leven van zovelen in de gemeente, de broodnodige vrijmoedigheid om het toch maar áán te zeggen. Tegen de ferme dadendrang, het heldendom, waar men ook nu maatschappelijk weer om schreeuwt, ín en boven de eigen rebellie uit: 'Uw eenzaamheid is een wáán! Het Kerstfeest is het feest van de ver-slonden eenzaamheid'.

Mirjam Elbers

De tekst van de kerstbrief "t Liep tegen het nieuwe jaar" kan worden gedownload op www.skandalon.nl onder de knop 'Miskottestichting'.

M I S K O T T E N I E U W S B R I E F

DE NAARDENSE BIJBEL EN MISKOTTE

Bericht van de uitgever

Voor wie dit leest

Doe deze woorden niet vergeefs ontwakten,
zij kunnen zich hun naaktheid niet vergeven;
en laat Uw blik hun innigste niet raken
tenzij Gij door liefde zijt gedreven.

Lees dit dan als een lang verwachte brief,
en wees gerust, en vrees niet de gedachte
dat u door deze woorden werd gekust:
ik heb je zo lief.

De *Naardense Bijbel*, de woord-voor-woord vertaling van de Bijbel van Pieter Oussoren opent met dit gedicht van Leo Vroman. Zoals oudere edities van de Statenvertaling wel een 'Waarschuwing aan de lezer' opnamen vanwege apocriefe teksten, zo wordt er hier gewaarschuwd vanwege de kwetsbaarheid van het woord - en van de liefde.

In de tweede week van mijn studie theologie kreeg ik een deel verzameld werk van K.H. Miskotte in handen gedrukt. Het was Als de goden zwijgen. Dat zou op een werkgezelschap gelezen worden. Ik hoefde alleen maar de inleiding door te nemen. Ik weet nog de ervaring van het stuiten op de overrompelende onbegrijpelijkheid van de tekst. Ik kwam immers net van een pedagogische academie, die toen definitief was veroverd door de psychobabbel. Daar leerden we diagonaal te 'lezen'. Taal was daar een communicatiemiddel met zenders en ontvangers, dat soort dingen. Sinds 'de goden' ben ik gek op ontoegankelijke boeken; boeken die je dwingen langzaam te lezen voordat er geheimen worden prijsgegeven. Boeken om in te wonen. Niks diagonaal lezen, woorden oprapen als waren het aren: één voor één. Met aandacht, want je loopt de kans door zo'n woord te worden wakker gekust.

Of zoals de poolse dichter Czeslaw Milosz schrijft: Je vroeg me wat het nut is van het evangelie gelezen in het Grieks. Mijn antwoord luidt: het betaamt dat we onze vingers voeren langs letters bestendiger dan die welke in steen zijn uitgebeiteld, het betaamt dat we de lettergrepen langzaam uitspreken en de ware waardigheid van de taal leren.

Miskotte hoorde bij de de generatie theologen die hebben aangezet tot zorgvuldig bijbellezen. Je moet je lang ophouden in de omgeving van de bijbelteksten zelf. Tekst met tekst uitleggen en fenomenologisch zoeken naar congenialiteit: langzaam lezen. In zijn boek *Om het levende woord* pleit hij ervoor om een geschreven woord zo zijn kans te geven. Naast Miskotte zijn er de namen van anderen die nu al weer uit legendarische tijden lijken te komen: Barth, Bultman, Beek, Brunner, van Rad, die onze meesters als grootmeesters hadden. Generationeel gesproken beschouw ik mezelf als leerling van hen die bij de grootmeesters hebben geleerd. Ik, als derde generatie, reken er trouwens ernstig mee, dat de titel

grootmeester een vervorming van de tijd is: helden uit de voortijd.

Naast dat het een voorrecht moet zijn geweest aan de voeten van deze mannen (...) te hebben gezeten, moet dat ook een last zijn. Naast inspirerend, ook verlamdend. Naast vormend ook vervormend. Een van de grootste theologische prestaties van die generatie theologen van na-de-grote-namen vind ik het bijbels theologisch werk; de grote concentratie op de

teksten van de bijbel. Een houding die bijbelse theologie en veel nieuw vertaalwerk zou opleveren. Bij een enkeling zelfs praktische theologie! Dat bleek uit de vruchten van de zgn. Amsterdamse school in de gelijknamige cahiers, in het tijdschrift *De eerste lezing* en in verschillende reeksen commentaren – al dan niet populair. Namen? De ontijdig geboren Frans Breukelman en de eeuwig levende theoloog die maar nergens bij wil horen: Willem Barnard. Exegese van het Oude en Nieuwe testament, bijbelse theologie, vertalingen en liturgische teksten – misschien is dat wel het werk dat van die generatie het langst bewaard zal worden. Een concentratie op bijbelteksten die bij mijn generatie al weer verlegd is.

Een van de vertalers uit de traditie van de na-de-grote-namen is Pieter Oussoren. Aangestoken door dominee Van der Werf, die er op los experimenteerde in de Utrechtse Domkerk met onbegrijpelijk vertaalwerk, maakte Oussoren samen met zijn Noord-Hollandse collega's werkvertalingen om voor te lezen in kerkdiensten. Niet zo exotisch als Van der Werf, maar toch dicht genoeg op het origineel om te horen dat we hier met een vreemde, 'langzame' tekst te maken hebben. Ik heb die weerbarstige, wat bijtende staccato teksten altijd de meest aangrijpende vertalingen gevonden. Ik had ze al leren kennen bij Buber/Rosenzweig, maar in het Nederlands kon dat dus ook. Meer dan dertig jaar lang vertaalde en beproefde Oussoren zijn vertaalwerk. Hij publiceerde het in tijdschriften en boeken. Zijn psalmen werden zo vertaald dat ze zingbaar werden op Engelse chants, maar ook op eenvoudige kloostertonen. Een project dat hij samen met de Utrechtse musicus Gert Oost jaar na jaar uitbouwde, tot het compleet was. Nu ligt er dan een complete bijbelvertaling: de *Naardense Bijbel** en een compleet zingbaar psalter van zijn hand (verschijning 2006), de rijpe vrucht van deze bijbeltekst-generatie. Eugen Rosenstock Huessy zei eens: voor echte veranderingen en prestaties zijn op z'n minst drie generaties nodig. Of de vertaalooft in de *Naardense Bijbel* van blijvende betekenis zal zijn? Daarover beslissen de komende generaties. In ieder geval is er door de vorige drie met visie, kundigheid en liefde aan gewerkt. En wie de meeste is van deze drie? Daarover schreef Leo Vroman eens een gedicht.

Jan de Vlieger,
uitgever van de *Naardense Bijbel*

* *Naardense Bijbel*, Vught 2005, inmiddels 5e druk.

M I S K O T T E N I E U W S B R I E F

MISKOTTE-STUDIEDAGEN

Van 13 t/m 16 februari 2006 worden weer Miskotte-dagen op Hydepark gehouden. Deze dagen hebben als motto: *In de wet of in Christus? Dr. Dick Boer heeft de leiding en schrijft ter introductie het volgende:*

Over Het wezen der joodse religie

Voor Miskotte staat vast dat 'jood' en 'christen' tegenover alle mysteriëngodsdiens en alle wereldbeschouwingsreligie beide een religie hebben 'die meer dan-religie is'. Dat hoort tot de grondstructuur van de heilige schrift, de Tenach, die zij delen: 'Alle goden zijn aan de ruimte gebonden, God staat tegenover alle levensruimten, God is de God van het leven-als-totaal, in zijn strekking, zin en toekomst.' Dit citaat stamt uit zijn proefschrift *Het wezen van de joodse religie* (1932). Toch gaan de parallelen ook gepaard met een cruciaal verschil: de jood gaat zijn weg 'in de wet' en de christen vindt zijn weg 'in Christus'.

Na een uitvoerig gesprek met vertegenwoordigers van het joodse geestesleven in de vorige eeuw – Baeck, Buber, Rosenzweig, Kafka, Bloch – komt Miskotte tot de conclusie dat het 'wezen van de joodse religie' bestaat in de leer van de correlatie waarin God en zijn volk samen verantwoordelijk zijn voor het doorgaan van het verbond. Het volk heeft het juk van de wet op zich genomen om zo God de dienst van de gehoorzaamheid te bewijzen. En God heeft zich van die dienst van zijn volk afhankelijk gemaakt. Volgens Miskotte is dat een misvatting van het 'wezen' van de Tora. Hij ziet dat wezen in de leer van de predestinatie: God is vrij om het verbond te sluiten, vrij ook om het trouw te blijven, ook als het volk het laat afweten. De 'joodse religie' miskent de genade die daarin besloten ligt.

Miskotte voert in zijn boek het gesprek met joden op het scherp van de snede. In het geding is niet minder dan

wat beide heilig is: de Schrift zelf! Miskotte wil echter uitdrukkelijk geen oordeel over de joden vellen, zij moeten voor zichzelf kunnen spreken. Zeggen zij zelf niet dat het inderdaad zo is: hetzij 'in de wet', hetzij 'in Christus'?

Toch zijn bij deze scherpe formulering van het schisma tussen kerk en synagoge vragen te stellen: miskent het Jodendom inderdaad de genade? Is de vreugde der wet niet de blijdschap om wat in de thora om niet gegeven is? Voor Miskotte zelf is dat, bij al zijn stelligheid, altijd een vraag gebleven.

In deze cursus komen wij op *Het wezen der joodse religie* terug met de vraag of wij het nog zo kunnen zeggen als Miskotte, mede gezien in het licht van de kritische stellingname van Marquardt. Is er een andere lezing mogelijk of geboden misschien?

De kunsthistoricus dr. Eddy van den Brink zal een avond onze gast zijn en ons iets laten zien van het beeld van Joden in de vroegchristelijke kunst.

Aanmelden voor 13 januari 2006 bij: Theologisch Seminarie Hydepark, Postbus 220, 3940 AE Doorn, email: info@hydepark.nl Kosten: € 265,- (voor BNP: € 240,-). Deelnemers ontvangen tijdig bericht over de te lezen fragmenten uit *Het wezen der joodse religie*.

COLOFON

De Miskotte-Nieuwsbrief werd geproduceerd door SKANDALON mediale projecten in opdracht van de dr K.H. Miskottestichting

Doelstelling van de dr K.H. Miskotte-Stichting:

1. Het doen oprichten en instandhouden van een archief waarin alle boeken, publicaties en andere geschriften van dr K.H. Miskotte worden bewaard.
2. Het bevorderen van de studie van de werken van dr K.H. Miskotte waaronder begrepen de (her)uitgave van zijn werken.

Gironummer Miskottestichting:
1692944

Bestuur:
dr. H.C. van der Sar (voorzitter)
mw. dr. R. Abma (secretaris)
dr. A.C. den Besten
ds. M. Elbers
drs. P.J. van Houten (penningmeester)
dr. G.J. Venema
ds. J.F. de Vlieger

Eindredactie:
R. Abma, P.C. Pettinga, J.F. de Vlieger

Lay-out & vormgeving:
Mezus

Secretariaat:
R. Abma
Maartenplein 15
3633 EJ Vreeland

ISSN 1574-0754

SKANDALON
NON NOBIS SED POSTERIS

Meldt u zich aan als Miskotte Nieuwsbrieflezers en u ontvangt de volgende nummers steeds bij verschijnen. Aanmelding geschiedt door een kaartje met uw naam en adres te sturen naar: Skandalon mediale projecten, Postbus 138, 5260 AC Vught, met de vermelding: aanvraag Miskotte Nieuwsbrief. Ontvangt u de Miskotte Nieuwsbrief reeds aan u geadresseerd, dan hoeft u zich niet opnieuw aan te melden.